# “O‘ZBEK, RUS VA INGLIZ DIALEKTIZMLARIDA MILLIY-MADANIY KOMPONENTNING IFODALANISHI”

UDK 811.1/.8'282:81'373

ORCID: 0009-0002-6935-7983
Otajonov Shakhnoza Adxamjon qizi
Ingliz tili o’qituvchisi
***shaxnozaotajonova2002@gmail.com***
*+998910080950*

Ushbu tezis o‘zbek, rus va ingliz tillaridagi dialektizmlarda milliy-madaniy komponentning ifodalanish xususiyatlarini qiyosiy jihatdan o‘rganishga bag‘ishlangan. Dialektizmlar muayyan hududga xos bo‘lgan leksik birliklar sifatida tilning hududiy rang-barangligini namoyon etish bilan birga, shu hududda yashovchi xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, urf-odatlari, an’analari, kasb-hunari va dunyoqarashi haqida ham muhim ma’lumot beradi. Tadqiqotda dialektizmlarning semantik xususiyatlari hamda ularning tarkibidagi milliy-madaniy komponentlar tahlil qilinadi. O‘zbek, rus va ingliz tillaridagi dialektal birliklar oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-ro‘zg‘or, kasb-hunar, tabiat, urf-odat va kundalik turmush kabi semantik guruhlar asosida qiyoslanadi. Tahlil natijalari dialektizmlarning til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy aloqani aks ettiruvchi muhim lingvistik birlik ekanligini ko‘rsatadi.

Til va madaniyat o‘rtasidagi munosabat zamonaviy tilshunoslikning muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biridir. Til insonlarning nafaqat fikr va axborot almashish vositasi, balki muayyan xalqning tarixiy xotirasi, milliy qadriyatlari va madaniy tajribasini saqlovchi tizim sifatida ham namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, dialektal leksika tarkibidagi birliklar xalqning kundalik hayoti va mahalliy madaniy xususiyatlarini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Dialektizmlar adabiy tilning umumiy me’yoridan hududiy jihatdan farqlanuvchi

va ma’lum bir sheva yoki lahzaga xos bo‘lgan leksik birliklardir. Ular ko‘pincha mahalliy aholining turmush sharoiti, geografik muhit, xo‘jalik faoliyati, tarixiy taraqqiyoti va madaniy an’analari asosida shakllanadi. Shu sababli dialektizmning ma’nosini faqat lug‘aviy jihatdan izohlash ayrim hollarda uning to‘liq mazmunini ochib berish uchun yetarli bo‘lmaydi. Bunday birliklarning semantik tarkibida xalqning milliy-madaniy tajribasi bilan bog‘liq qo‘shimcha ma’no qatlamlari ham mavjud bo‘lishi mumkin.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, o‘zbek, rus va ingliz tillari genealogik va tipologik jihatdan turli xususiyatlarga ega bo‘lsa-da, ularning dialektal leksikasida til va madaniyatning o‘zaro ta’siri yaqqol namoyon bo‘ladi. Ushbu tillardagi dialektizmlarni qiyosiy o‘rganish umumiy lingvistik xususiyatlarni aniqlash bilan birga, har bir xalqning o‘ziga xos milliy-madaniy dunyoqarashini ham ochib berishga imkon yaratadi.

Milliy-madaniy komponent til birligining semantik tarkibida muayyan xalqning moddiy va ma’naviy madaniyati, urf-odatlari, an’analari, qadriyatlari, tarixiy tajribasi va turmush tarziga oid ma’lumotlarning aks etishini anglatadi. Dialektizmlarda ushbu komponent ko‘pincha bevosita predmet yoki hodisaning nomlanishi orqali yuzaga chiqadi. Chunki ma’lum hududda yashovchi kishilar o‘zlarining kundalik ehtiyojlari asosida turli predmet, hodisa va faoliyatlarni ifodalash uchun maxsus leksik birliklardan foydalanadilar.

O‘zbek tilidagi dialektizmlarda milliy-madaniy komponent xalqning an’anaviy turmush tarzi bilan chambarchas bog‘liq. O‘zbekiston hududlarining geografik, tarixiy va etnografik jihatdan xilma-xilligi o‘zbek shevalarining leksik tarkibida ham o‘z aksini topgan. Ayniqsa, oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-ro‘zg‘or buyumlari, dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik va marosimlarga oid birliklarda mahalliy madaniyatning izlari yaqqol ko‘rinadi.

Masalan, o‘zbek madaniyatiga xos **do‘ppi, chopon, suzani, kurpa** kabi birliklar xalqning moddiy madaniyati bilan bog‘liq tushunchalarni ifodalaydi. Ushbu birliklarning lug‘aviy ma’nosi ma’lum bir predmetni bildirsa-da, ularning madaniy mazmuni bundan kengroqdir. Masalan, do‘ppi nafaqat bosh kiyimi, balki o‘zbek milliy kiyinish madaniyatining muhim elementi sifatida ham namoyon bo‘ladi. Uning shakli, naqshi va qo‘llanishi ayrim hollarda hudud, yosh yoki ijtimoiy-madaniy muhit bilan bog‘liq qo‘shimcha axborot berishi mumkin.

O‘zbek dialektal leksikasida dehqonchilik va chorvachilikka oid birliklar ham katta ahamiyatga ega. O‘zbekistonning turli hududlarida xo‘jalik faoliyatining o‘ziga xos shakllari mavjud bo‘lganligi sababli ayrim mehnat jarayonlari, asbob-uskunalar va mahalliy mahsulotlar turlicha nomlangan. Bunday birliklar orqali xalqning tarixiy xo‘jalik tajribasini ham kuzatish mumkin.

Rus tilidagi dialektizmlarda ham milliy-madaniy komponent turli shakllarda namoyon bo‘ladi. Rossiya hududining nihoyatda kengligi va tabiiy-geografik sharoitlarning xilma-xilligi rus dialektal leksikasining shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Shimoliy, janubiy va markaziy hududlarda shakllangan dialektal birliklar mahalliy aholining turmush tarzi, tabiat bilan munosabati, xo‘jalik faoliyati va madaniy tajribasini aks ettiradi.

Rus dialektal leksikasida qishloq xo‘jaligi, chorvachilik, baliqchilik, ovchilik, uy-ro‘zg‘or, kiyim-kechak va oziq-ovqatga oid birliklar alohida qatlamni tashkil etadi. Masalan, ayrim shimoliy hududlarda qo‘llanadigan dialektal birliklar sovuq iqlim va mahalliy xo‘jalik sharoitlari bilan bog‘liq tushunchalarni ifodalashi mumkin. Bu holat dialektizmlarning shakllanishida tabiiy muhit va geografik sharoitning ham muhim omil ekanligini ko‘rsatadi.

Ingliz tilidagi dialektizmlar ham hududiy va tarixiy-madaniy xilma-xillikni namoyon etadi. Ingliz tilining hududiy variantlari Angliya, Shotlandiya, Uels va boshqa hududlarning tarixiy taraqqiyoti bilan bog‘liq holda shakllangan. Masalan,

**bairn** so‘zi ayrim shimoliy hududlarda va Scottish Englishda *“child”* ma’nosida qo‘llanadi. Mazkur birlik ingliz tilining hududiy leksik farqlarini ko‘rsatish bilan birga, muayyan hududning tarixiy-lingvistik xususiyatlarini ham aks ettiradi.

Shuningdek, ingliz dialektlarida mahalliy landshaft, qishloq xo‘jaligi, ob-havo va kundalik hayot bilan bog‘liq ko‘plab leksik birliklar uchraydi. Bunday birliklar orqali ma’lum hudud aholisining tabiiy muhit bilan munosabati va tarixiy turmush tarzi haqida ma’lumot olish mumkin. Demak, ingliz dialektizmlari ham faqat hududiy talaffuz yoki leksik farq emas, balki muayyan madaniy tajribaning lingvistik ifodasi sifatida qaralishi mumkin.

Dialektizmlarning milliy-madaniy komponentini o‘rganishda ularning semantik guruhlarini aniqlash muhim ahamiyatga ega. O‘zbek, rus va ingliz tillari materiallari asosida dialektal birliklarni bir necha asosiy guruhlarga ajratish mumkin. Birinchi guruhni oziq-ovqat va taom nomlari tashkil etadi. Har bir xalqning an’anaviy taomlari va oziq-ovqat mahsulotlari uning madaniy identifikatsiyasining muhim qismi hisoblanadi. Shu sababli mahalliy taom yoki mahsulot nomi ko‘pincha bevosita madaniy ma’lumotni ham o‘zida mujassamlashtiradi.

Ikkinchi guruh kiyim-kechak va bezaklar bilan bog‘liq dialektal birliklardan iborat. An’anaviy kiyim nomlari xalqning estetik qarashlari, ijtimoiy urf-odatlari va tarixiy turmush tarzini aks ettiradi. Uchinchi guruh uy-ro‘zg‘or buyumlari va yashash sharoitiga oid birliklarni qamrab oladi. To‘rtinchi guruh kasb-hunar va xo‘jalik faoliyati bilan bog‘liq leksik birliklardan tashkil topadi. Beshinchi guruh esa marosim, urf-odat va an’analarni ifodalovchi birliklarni o‘z ichiga oladi.

Dialektizmlarning semantik xususiyatlarini tahlil qilishda **denotativ va konnotativ ma’no** o‘rtasidagi farq ham muhimdir. Denotativ ma’no predmet yoki hodisaning asosiy nomini bildiradi. Konnotativ ma’no esa birlikning qo‘shimcha emotsional, baholovchi yoki madaniy mazmunini ifodalashi mumkin. Dialektizmlarda aynan konnotativ va assotsiativ ma’no qatlamlari milliy-madaniy komponentning

shakllanishida muhim rol o‘ynaydi.Masalan, ma’lum bir hududga xos kiyim nomi oddiygina “kiyim turi”ni bildirishi mumkin. Biroq uning real nutqdagi qo‘llanishi ushbu kiyimning qaysi marosimda kiyilishi, kimlar tomonidan ishlatilishi yoki qanday an’anaga bog‘liqligi haqida qo‘shimcha ma’lumot beradi. Shuning uchun dialektal birlikni faqat lug‘atdagi ta’rifi asosida emas, balki uning **kontekstual qo‘llanishi** asosida ham o‘rganish zarur.O‘zbek, rus va ingliz dialektizmlarini qiyoslash ularning umumiy va farqli jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Uchala tilda ham dialektizmlar hududiy identifikatsiyani ifodalash, mahalliy turmush tarzini aks ettirish va madaniy xotirani saqlash vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, milliy-madaniy komponentning konkret mazmuni har bir xalqning tarixiy taraqqiyoti, geografik muhiti va ijtimoiy hayoti bilan belgilanadi.

O‘zbek tilida milliy-madaniy komponent ko‘pincha an’anaviy dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik, milliy kiyim, taom va marosimlar bilan bog‘liq birliklarda namoyon bo‘ladi. Rus dialektal leksikasida keng geografik hudud va tabiiy-iqlimiy sharoitlarning xilma-xilligi muhim omil bo‘lsa, ingliz dialektizmlarida hududiy tarix, mahalliy turmush va regional identitetning ta’siri ko‘zga tashlanadi.

Shu nuqtayi nazardan dialektizmlarni uch tilda qiyosiy o‘rganish nafaqat til tizimlarining farqlarini, balki ushbu tillarda so‘zlashuvchi xalqlarning madaniy dunyoqarashidagi o‘xshash va farqli jihatlarni ham aniqlashga imkon beradi. Til birliklarining milliy-madaniy mazmunini aniqlash tarjimashunoslik, lingvomadaniyatshunoslik, leksikologiya, dialektologiya va qiyosiy tilshunoslik uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek, rus va ingliz tillaridagi dialektizmlar muayyan hududga xos leksik birliklar bo‘lish bilan birga, xalqning tarixiy va madaniy tajribasini aks ettiruvchi muhim lingvistik vositalardir. Ularning semantik tarkibida xalqning turmush tarzi, urf-odatlari, an’analari, kasb-hunari, kiyim-kechagi, oziq-ovqat madaniyati va tabiiy muhit bilan bog‘liq milliy-madaniy komponentlar mavjud.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek, rus va ingliz dialektizmlarining shakllanishida geografik muhit, tarixiy taraqqiyot, xo‘jalik faoliyati va ijtimoiy-madaniy omillar muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli dialektal birliklarni faqat strukturaviy yoki semantik jihatdan emas, balki lingvomadaniy nuqtayi nazardan ham tadqiq etish zarur.

Dialektizmlarning milliy-madaniy komponentini o‘rganish orqali til va madaniyatning o‘zaro ta’sir mexanizmlarini chuqurroq anglash, turli xalqlarning milliy o‘ziga xosligini aniqlash hamda tillararo qiyosiy tadqiqotlarning ilmiy imkoniyatlarini kengaytirish mumkin. Ayniqsa, o‘zbek, rus va ingliz tillari kabi turli tizimli tillar materiallarini qiyoslash ushbu yo‘nalishda muhim ilmiy natijalar olish imkonini beradi.

Shunday qilib, dialektizmlar xalqning lingvistik va madaniy xotirasini saqlovchi birliklar sifatida namoyon bo‘ladi. Ularni semantik-strukturaviy hamda lingvomadaniy aspektlar uyg‘unligida o‘rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

**Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. — Москва: Советская энциклопедия, 1966.
2. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. — Oxford: Blackwell, 2008.
3. Trudgill P. The Dialects of England. — Oxford: Blackwell, 1999.
4. Wardhaugh R. An Introduction to Sociolinguistics. — Oxford: Wiley-Blackwell, 2006.
5. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words. — Oxford: Oxford University Press, 1997.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. — Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006–2008.
7. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. — Тошкент:

Университет, 2000.